

Data przesłania artykułu: 27 VI 2021
Data przyjęcia artykułu do druku: 12 VIII 2021
DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2021.005>

ŁUKASZ PIOTR NOWAK

(Archiwum Prowincjalne Misjonarzy Saletynów)

**HOLENDERSKI PODRĘCZNIK DO PORZĄDKOWANIA
I OPISU ARCHIWÓW AUTORSTWA S. MULLERA, J. FEITHA
I R. FRUINA Z 1898 R. I JEGO PÓŹNIEJSZE WYDANIA**

Słowa kluczowe

archiwoznawstwo, metodyka archiwalna, teoria archiwalna, podręcznik archiwistyki, Samuel Muller, Johan Adriaan Feith, Robert Fruin

Keywords

knowledge of archives, archival practices, archival theory, manual for archivistics, Samuel Muller, Johan Adriaan Feith, Robert Fruin

Streszczenie

Wydany w 1898 r. holenderski *Podręcznik do porządkowania i opisu archiwów* S. Mullera, J. Feitha i R. Fruina jest jedną z najbardziej przełomowych publikacji w historii archiwistyki. Książka jako jedna z pierwszych na świecie podaje szczegółowe wska-

Ks. Łukasz Nowak MS, dyrektor Archiwum Prowincjalnego Misjonarzy Saletynów w Krakowie. Magisterium z teologii uzyskał w Theologische Hochschule Chur (Szwajcaria), następnie kształcił się w EB Zürich (Szwajcaria) w zakresie formacji osób dorosłych. W 2020 r. ukończył studia podyplomowe w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją na Wydziale Nauk Historycznych UMK w Toruniu. Zainteresowania badawcze: teoria i metodologia archiwistyki, źródłoznawstwo, historia Kościoła, regionalistyka, germanistyka.

E-mail: lukas.nowak.ms@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9193-1529

zówki odnośnie do organizacji archiwów i pracy archiwistów, a jej autorzy mieli na celu ujednoczenie zasad panujących w archiwach europejskich. Dzięki tłumaczeniom dokonany na języki obce podręcznik wzbudził szerokie zainteresowanie poza Holandią i wywołał dyskusję na temat zasadności stosowania w archiwach zasady proveniencji. Ostatecznie stał się również motorem napędowym jej przyjęcia przez większość europejskich archiwów, czego wyrazem była uchwała w tej sprawie podjęta na I Międzynarodowym Kongresie Archiwistów i Bibliotekarzy w Brukseli w 1910 r. Artykuł odpowiada na pytania o to, jaki był kontekst historyczny napisania podręcznika, jakie motywy kierowały autorami przy pisaniu poszczególnych rozdziałów i jaki był przebieg prac edytorskich. Dalsza część tekstu zawiera prezentację i analizę treści przedstawionych w książce. Ostatnia część artykułu stanowi krótkie omówienie kontekstu powstania poszczególnych wydań podręcznika oraz zawiera wykaz jego tłumaczeń na języki obce.

Summary

The Dutch *Manual for the arrangement and description of archives* by S. Muller, J. Feith and R. Fruin from 1898 and its later editions

The Dutch *Manual for the arrangement and description of archives* by S. Muller, J. Feith and R. Fruin, published in 1898, is one of the most groundbreaking publications in the history of archival science. The book, as one of the first in the world, provides detailed guidelines on the organization of archives and the work of archivists, and its authors aimed to unify the rules prevailing in European archives. Thanks to its translations into foreign languages, the textbook aroused wide interest outside the Netherlands and sparked a discussion on the validity of applying the principle of provenance in the archives. Ultimately, it also became the driving force for its adoption by most European archives, as evidenced by the resolution on this matter adopted at the 1st International Congress of Archivists and Librarians in Brussels in 1910. The article answers questions about the historical context of writing the manual, what motives guided the authors when writing individual chapters and what was the course of the editorial work. The rest of the text presents and analyzes the content presented in the book. The last part of the article is a brief overview of the context of the individual editions of the manual and a list of its translations into foreign languages.

Wstęp

Znany w całym świecie archiwalnym i przez wielu badaczy uznawany za przełomowy *Podręcznik do porządkowania i opisu archiwów* holenderskich autorów Samuela Mullera¹, Johana Feitha² i Roberta Fruina³ został nazwany przez naukowców „Biblią współczesnych archiwistów”⁴. Wydana w 1898 r. książka odniosła sukces wydawniczy nie tylko dzięki temu, że jej treść łączyła w sobie dotychczasowy dorobek archiwistów wielu krajów (francuski nacisk na poszanowanie zespołu, pruska zasada registraturalna, holenderska teza o żywotności i organiczności archiwum), ale przede wszystkim dlatego, że dawała praktyczne wskazówki i odpowiedzi na problemy pracowników archiwów⁵. Przygotowane w latach 1905–1910 przekłady podręcznika na języki: niemiecki, włoski i francuski sprawiły, że jego treść szybko stała się znana w Europie, a ponadto pomogły doprowadzić do uznania zasady proveniencji za powszechnie obowiązującą w większości europejskich archiwów⁶.

Geneza

W latach siedemdziesiątych XIX w. archiwistyka holenderska przechodziła poważny kryzys związany z brakiem „personelu, pomieszczeń, metod i organizacji”⁷. W tym trudnym okresie w Utrechcie pracę rozpoczęło dwóch

---

¹ Samuel Muller (1848–1922) urodził się w Amsterdamie, a uczęszczał do *École des chartes* w Paryżu, gdzie dobrze zapoznał się z zasadą poszanowania zespołu. Następnie pracował jako archiwista miejski w Utrechcie (1874–1918) i prawie równoległe jako archiwista prowincjalny w tym samym mieście (1879–1920). Klumpenhower, „Dutch archivists”, 20; Ketelaar, „S. Muller”, 411.

² Johan Feith (1858–1913) pochodził z Groningen, gdzie spędził całe życie. W latach 1885–1892 pracował jako starszy archiwista w archiwum państwowym, a następnie w latach 1892–1913 jako archiwista krajowy prowincji Groningen. Ketelaar, „S. Muller”, 411.

³ Robert Fruin (1857–1935) urodził się w Dordrechcie, pracował jako starszy archiwista w archiwum państwowym w Utrechcie (1888–1894), archiwista krajowy prowincji Zeeland (1894–1910), profesor historii na Uniwersytecie Amsterdamskim (1910–1912), a następnie jako archiwista narodowy (1912–1932). Ketelaar, „S. Muller”, 411.

⁴ Sformułowanie *a bible for modern archivists* pojawiło się po raz pierwszy w: Schellenberg, „Modern Archives”, 175. Później zostało przejęte przez wielu autorów.

⁵ Nesmith, „Principle of provenance”, 285.

⁶ Trace, „Archival arrangement”, 22.

⁷ Brichford, „The origins”, 93.

młodych historyków, którzy z czasem doprowadzili do odrodzenia się archiwistyki w Holandii i zyskali światową sławę. Samuel Muller i Theodoor van Riemsdijk⁸ urodzili się w tym samym roku (1848). W 1874 r. obaj otrzymali zatrudnienie w archiwum miejskim w Utrechcie, gdzie wspólnie zajmowali się opracowywaniem akt. Rok później van Riemsdijk przeniósł się do archiwum w Zwolle, jednak archiwiści przez całe życie pozostali w kontakcie. Zarówno Muller, jak i van Riemsdijk widzieli pilną potrzebę stworzenia jednolitej koncepcji opracowywania akt uwzględniającą zasadę poszanowania zespołu. Van Riemsdijk był zwolennikiem prac nad teorią archiwalną. Fascynowało go poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czym są archiwa, jakie pełnią funkcje i w jaki sposób powinny funkcjonować. Szybko zyskał przydomek pierwszego metodologa Holandii. Mullera natomiast bardziej interesowały wskazówki praktyczne. Pragnął stworzyć podręcznik zawierający konkretne instrukcje postępowania z aktami. Obaj archiwiści zyskali przyjaźń Victora De Stuersa, wpływowego urzędnika w ministerstwie spraw wewnętrznych, który stał się ich patronem, wspierał ich pracę i jednocześnie konsultował się z nimi przy podejmowaniu decyzji na szczeblu ministerialnym. W 1887 r. Theodoor van Riemsdijk został mianowany naczelnym archiwistą państwowym, a w 1890 r. zwołał pierwszą konferencję archiwistów Holandii. Uważał, że konieczny jest rozwój metodologii opartej na teorii archiwalnej. Do De Stuersa bardziej przemawiało jednak podejście Mullera, który wraz ze swoim uczniem Robertem Fruinem domagał się od ministerstwa wprowadzenia wiążących instrukcji praktycznych⁹. Ostatecznie Muller doprowadził w 1897 r. do wydania ministerialnego dekretu o wprowadzeniu w całej Holandii zasady poszanowania zespołu¹⁰.

17 VI 1891 r. w Haarlem założono Stowarzyszenie Archiwistów w Holandii (*Vereeniging van Archivarissen in Nederland*), które skupiło 40 urzędników zatrudnionych w archiwach państwowych i gminnych. Członkowie stowarzyszenia wyznaczyli sobie trzy główne cele, którymi były: 1) wprowadzenie jednolitych zasad archiwalnych i regulacji prawnych w holenderskich archiwach,

---

⁸ Theodoor van Riemsdijk (1848–1923) studiował prawo w Utrechcie, po uzyskaniu doktoratu pracował jako archiwista miejski w Utrechcie (1874–1875), archiwista miejski w Zwolle (1875–1877), archiwista państwowy w Gelderland i jednocześnie archiwista miejski w Arnheim (1877–1882), następnie zastępca naczelnego archiwisty państwowego (1882–1887) i ostatecznie naczelnym archiwistą państwowym w Hadze (1887–1911). „Riemsdijk”, 648–9; „In Memoriam”, 84–7.

⁹ Ketelaar, „Archival Theory”, 32–5.

¹⁰ Brenneke, *Archivkunde: ein Beitrag*, 69.

2) coroczna organizacja spotkań służących wzajemnemu poznaniu się środowiska archiwistów i realizacji pierwszego celu, 3) wydawanie specjalistycznego czasopisma *Nederlandsch Archievenblad* jako forum dyskusyjnego dla archiwistów¹¹.

W trzecim numerze nowego czasopisma z 1892 r. archiwista Seerp Gratama opublikował artykuł pt. *Niektóre zasady porządkowania i inwentaryzacji archiwów mniejszych miasteczek i administracji zasobów wodnych*¹², który stał się później punktem wyjścia do opracowania podręcznika dla archiwistów. Autor zacytował w nim m.in. stwierdzenie Samuela Mullera ze stycznia 1886 r., że „archiwum jest organiczną całością” (nid. *een archief is een organisch geheel*)¹³. W następnym roku Muller na łamach *Nederlandsch Archievenblad* zdefiniował zespół archiwalny (nid. *Archief*) jako „ogół napisanych, narysowanych i wydrukowanych dokumentów przyjętych bądź sporządzonych przez jakikolwiek urząd lub jednego z jego urzędników *ex officio*, o ile te dokumenty powinny przy nich pozostawać” (oryg. *Een archief is het geheel der geschrevene, geteekende en gedrukte bescheiden, ingezonden bij en uitgegaan van het bestuur eener gemeenschap of een harer beambten ex officio, voor zoover deze bescheiden bestemd zijn om onder haar te blijven berusten*)¹⁴.

W 1893 r. Samuel Muller został wybrany na prezesa stowarzyszenia¹⁵ i tak kierował jego pracami, że na kolejnych zjazdach omawiano tematy, które później zostały włączone do podręcznika dla archiwistów jako jego paragrafy. Przedyskutowano również wcześniejsze teksty samego Mullera, które później także stały się paragrafami 15, 16, 50 i 66 wspomnianego podręcznika¹⁶.

Na zjeździe archiwistów w Amsterdamie 15 czerwca 1895 r. podjęto oficjalną decyzję o zleceniu napisania podręcznika służącego do porządkowania archiwów. W tym celu polecono zebrać wiadomości o istniejącej praktyce w archiwach krajowych i przepisach obowiązujących w archiwach zagranicznych, ze szczególnym uwzględnieniem Francji, Anglii, Belgii, Niemiec i Włoch. Jan Ernst Heeres zaproponował powołanie pięcioosobowej komisji do przygoto-

¹¹ Keussen, „Die Vereinigung von Archivaren”, 299.

¹² Gratama, „Eenige regelen voor ordening”, 37.

¹³ Muller, *Catalogus van het archief*, VIII. Zdanie to stało się później tytułem drugiego paragrafu podręcznika. Muller, Feith i Fruin, *Handleiding*, 5.

¹⁴ Muller, „Het hoofdbeginsel”, 21. Zapis ten, nieco zmodyfikowany, trafił później do podręcznika jako jego pierwszy paragraf. Muller, Feith i Fruin, *Handleiding*, 1.

¹⁵ Pełnił tę funkcję w latach 1893–1910 i 1913–1920. Natomiast w latach 1910–1913 prezesem Stowarzyszenia Archiwistów w Holandii był Johan Feith, a w latach 1920–1932 Robert Fruin. Ketelaar, „S. Muller”, 411.

¹⁶ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 255.

wania projektu podręcznika. Stowarzyszenie miałoby następnie głosować nad przyjęciem poszczególnych punktów i zgłaszać swoje poprawki w czasie kolejnych zjazdów. Po długich dyskusjach ostatecznie zdecydowano o powołaniu komisji złożonej z tylko trzech specjalistów: Samuela Mullera, Johana Feitha i Roberta Fruina¹⁷.

Komisja powołana do przygotowania projektu podręcznika zobowiązała się do przedłożenia go zarządowi stowarzyszenia do listopada 1896 r., tak aby do 31 grudnia mógł on zostać rozesłany do wszystkich członków stowarzyszenia. W ten sposób wszyscy mieliby czas na zapoznanie się z tekstem i przygotowanie swoich poprawek do następnego zjazdu¹⁸.

Najpierw zespół redakcyjny spotkał się, aby zebrać w jedną całość wszystkie tezy, które należało umieścić w podręczniku, i podzielić książkę na rozdziały. Muller opatrzył każdy rozdział własnym wprowadzeniem. Następnie każdy z nich napisał po kilka komentarzy i propozycji zmian w tekście. W lipcu 1897 r. za sugestią Fruina podzielono całość na paragrafy, przepracowując dotychczasowy układ. Autorzy spotykali się w Utrechcie i przekazywali sobie w formie pisemnej przygotowane teksty, radząc się czasem innych naukowców. Część poprawek nanosili od razu na pierwotnym rękopisie, który sobie wzajemnie przekazywali. Prace ukończono dopiero w lipcu 1897 r.¹⁹

Przygotowany przez komisję tekst został oddany pod obrady stowarzyszenia, a po naniesieniu odpowiednich poprawek przez jego członków przekazany komisji archiwistów królewskich pod przewodnictwem van Riemsdijka²⁰. Trzecią rewizję tekstu przeprowadziło ministerstwo spraw wewnętrznych. Ostatecznie książka ponownie trafiła do autorów, którzy napisali do niej wstęp wraz z koniecznymi objaśnieniami²¹.

Autorem wstępu był Muller, który wraz z Feithem napisał również większą część rozdziału drugiego i czwartego, natomiast razem z Fruinem rozdział

¹⁷ Hansen, „Ein neuer Leitfaden”, 284.

¹⁸ „De vierde jaarvergadering”, 24–5; Keussen, „Die Vereinigung von Archivaren”, 299–300.

¹⁹ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 256–7; Baritt, „Coming to America”, 46.

²⁰ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że Theodoor van Riemsdijk nigdy nie wstąpił do Stowarzyszenia Archiwistów w Holandii, a jako naczelny archiwista państwowy corocznie organizował niezależne zjazdy, na których również omawiano bieżące tematy archiwalne, gdzie m.in. formułował swoje zastrzeżenia odnośnie do tekstu podręcznika. Baritt, „Coming to America”, 45.

²¹ Hansen, „Ein neuer Leitfaden”, 284.

trzeci. Fruin był także autorem połowy rozdziału pierwszego i piątego oraz prawie całego rozdziału szóstego. Podsumowując, na sto paragrafów zawartych w podręczniku czterdzieści trzy oparte były na projekcie Fruina, trzydzieści na projekcie Mullera, a dwadzieścia sześć na projekcie Feitha. Dwaj ostatni wspólnie napisali paragraf 65²².

Treść

Omawiając treść podręcznika, nie sposób pominąć wstępu napisanego z dużą dozą poczucia humoru. Autorzy rozpoczęli go od słów: „Jest to nudna i ograniczona książka! Czytelnik zostaje ostrzeżony”. Następnie wyjaśnili, że uznali za swój obowiązek poinformować, że opowiadania Jacoba van Lennepa²³ są dużo ciekawsze od ich podręcznika oraz że nie uznają za żywotną kwestię pytania o to, czy rok powinno się zapisywać w nawiasie, a jednostki oznaczać cyframi czy literami. Mimo wszystko chętnie wyjaśnią, dlaczego zajmują się również takimi drobiazgami. Zdaniem autorów konieczny jest jednolity system opracowania dokumentacji, gdyż znacznie ułatwi to pracę użytkownikowi archiwum i pozwoli na uniknięcie wielu nieporozumień. Następnie Muller, Feith i Fruin zwrócili się z apelem do czytelnika: „Prosimy o krytykę, dużo krytyki. Dopiero po wzajemnej wymianie myśli między członkami naszego stowarzyszenia będzie można osiągnąć ostateczny rezultat. Mamy nadzieję, że za kilka lat będziemy mogli opublikować drugie, poprawione wydanie”²⁴. Nadzieja ta, jak się później okazało, była złudna, ponieważ autorzy nie przewidzieli, że w przyszłości popadną w konflikt, który uniemożliwi im w drugim wydaniu książki wprowadzenie jakiegokolwiek poprawki²⁵.

Podręcznik podzielono na sześć części, te zaś na paragrafy, których łączna liczba wyniosła sto. Część pierwszą (§ 1–14) poświęcono zagadnieniom zwią-

²² Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 256.

²³ Jacob van Lennep (1802–1868) – holenderski pisarz. Warto zwrócić uwagę, że w zależności od języka, na jaki był przełożony podręcznik, zmieniano również nazwisko pisarza, by było bliższe potencjalnemu czytelnikowi. Przykładowo w wydaniu niemieckim w przedmowie zamiast Jacoba van Lennepa pojawia się północnoniemiecki pisarz Fritz Reuter, a w tłumaczeniu na język francuski (uwzględniającym również realia belgijskie) pisarze pochodzący z tych właśnie krajów: Victor Hugo i Camille Lemonnier.

²⁴ Muller, Feith i Fruin, *Handleiding*, III–IV.

²⁵ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 257–8.

zanym z próbą zdefiniowania pojęcia zespołu archiwalnego²⁶, jego genezy oraz różnic między archiwum (w sensie: zespół) a archiwum-składnicą (depozytorium archiwaliów)²⁷. Już w drugim paragrafie pojawiła się pewna nowość w teorii archiwalnej, mianowicie metafora, że zespół archiwalny stanowi organiczną całość, która była kiedyś żywym organizmem posiadającym własną osobowość. Po śmierci tegoż organizmu trafił on do depozytorium. Dalsze paragrafy mówią o przynależności terytorialnej archiwaliów, różnicy między archiwami prowincjonalnymi a komunalnymi, a także o niepodzielności zespołu. W przypadku, gdy dany zespół został rozdzielony, należało podjąć próbę jego ponownego złączenia, a jeśli to niemożliwe, konieczne jest stworzenie inwentarza zespołu podzielonego.

Część druga podręcznika (§ 15–36) poświęcona została sprawie porządkowania archiwaliów. Stowarzyszenie Archiwistów Holenderskich przyjęło za obowiązujący systematyczny układ akt, w większości odrzucając porządek rzeczowy i chronologiczny. Warto zwrócić uwagę na paragraf 16 – w opinii autorów podręcznika uznany za najważniejszy. Wedle niego system klasyfikacji archiwaliów musi się opierać na pierwotnej strukturze zespołu archiwalnego, a ta powinna być zgodna ze strukturą urzędu, z którego zespół pochodzi. Paragraf ten wraz z paragrafem pierwszym (definicja zespołu archiwalnego) i drugim (registratura jako żywy organizm przekazywany po jego śmierci do depozytorium) uznawane są dziś za fundamenty zasady proveniencji. W dalszej części podręcznika zwrócono uwagę na konieczność zachowania pierwotnego układu akt oraz wyjątkowe sytuacje, w których można zmienić układ zespołu archiwalnego. Interesy osób prowadzących badania historyczne uznano za drugorzędne przy procesie porządkowania archiwaliów. Jednocześnie stwierdzono, że szkielet zespołu archiwalnego powinny stanowić serie, a o miejscu archiwaliów w zespole powinno decydować jego pierwotne przeznaczenie, a nie treść. Nie zezwolono na rozdzielanie archiwaliów trwale

²⁶ W pierwszych wydaniach podręcznika w językach: holenderskim, niemieckim i włoskim autorzy używają słowa „archiwum” (nid. *Archief*, niem. *Archiv*, wł. *Archivio*) w znaczeniu: „zespół archiwalny”. Precyzyjna nazwa zespołu pojawia się dopiero w tłumaczeniu na język francuski (*fonds d'archives*).

²⁷ Słowo *Archiefdepôt* (niem. *Archivdepôt*, fr. *dépôt d'archives*, wł. *deposito*, ang. *depository*) można przetłumaczyć na język polski jako „składnica”, „depozytorium” bądź „depozyt archiwalny”. W tłumaczeniu podręcznika z języka francuskiego na polski R. Mienicki oddał to słowo jako „archiwum-składnica” (Mienicki, „Podręcznik archiwistyki”, 14). Dziś należałoby je przetłumaczyć raczej jako „depozytorium” lub po prostu „archiwum”, rozumiane jako miejsce fizycznego gromadzenia archiwaliów.

ze sobą połączonych aż do momentu szczegółowego poznania powodów ich złączenia. Zalecono również pozostawienie zespołów w ich pierwotnym układzie, nawet jeśli nie odpowiada on obecnemu stanowi nauki archiwalnej. Luźne archiwalia, które należały dawniej do konkretnych serii, powinny do nich powrócić, a jeśli nie jest możliwe ich przyporządkowanie – archiwista powinien sam zdecydować co do metody ich uporządkowania. Pozostałe paragrafy poświęcono szczegółowym rozwiązaniom mającym pomóc w klasyfikacji archiwaliów i tworzeniu serii dokumentów.

Trzecią część podręcznika (§ 37–49) poświęcono opisowi archiwaliów. Najpierw omówiono powody, dla których tworzy się inwentarze. Mają one służyć ogólnemu oglądowi zawartości zespołu, a nie poszczególnych archiwaliów. Opis archiwaliów powinien opierać się na ustaleniu przyczyn ich wytworzenia, przy czym dokładniejsze opisy zaleca się w przypadku archiwaliów starszych jako cenniejszych. Autorzy zalecają też unikanie opisów tabelarycznych. Archiwista w pierwszej kolejności powinien koncentrować się na opisywaniu serii i woluminów jako dających lepszy wgląd w zawartość zespołu archiwalnego, a dopiero potem na opisie poszczególnych archiwaliów. Serie powinny mieć własny numer, a w poszczególnych przypadkach również podserie. Dokumenty zachowane w oryginale powinny być szczegółowiej opisywane niż kopie. Podręcznik wyszczególnia również konkretne elementy opisu archiwalnego poszczególnych jednostek inwentarzowych oraz zaleca dokonywanie opisu na odpowiednim papierze.

Część czwarta podręcznika (§ 50–69) wskazuje na elementy szczególnie istotne przy sporządzaniu inwentarza. Powinien on odzwierciedlać strukturę zespołu archiwalnego, a co za tym idzie – instytucji, która go wytworzyła. Poszczególne paragrafy wskazują na sposób inwentaryzacji archiwaliów wytworzonych przez autonomiczne urzędy, ich komisje i pracowników oraz urzędy, które przejęły kompetencje innych instytucji. Nie zaleca się tworzenia serii w oparciu o postać zewnętrzną archiwaliów (np. zakaz wydzielania w inwentarzu map i planów). Ze względów praktycznych zalecono natomiast ułożenie tytułów własności nabytych nieruchomości w porządku geograficznym. Akta dotyczące praw i zobowiązań finansowych (renty, darowizny, zapisy) powinny mieć porządek alfabetyczny (według nazwisk dłużników, donatorów, testatorów i spadkobierców). Każdy główny dział inwentarza powinien zostać opatrzony wstępem, a każda pozycja numerem. Inwentarza nie powinno się uzupełniać o współczesne odpisy dawnych dokumentów, chyba że niewątpliwie oryginały stanowiły część zespołu i są wymienione w dawnych in-

wentarzach. Wówczas można je uwzględnić w przypisach do inwentarza lub rejestrach. Każdy inwentarz powinien posiadać również indeks nazwisk i geograficzny. Wyraźnie należy odróżniać archiwalia urzędowe od rękopisów osób prywatnych. Ponadto archiwalia nieprzynależące do konkretnego zespołu powinny zostać z niego usunięte i przekazane w odpowiednie miejsce, co należy zaznaczyć w inwentarzu. Sposób przechowywania archiwaliów należy dostosować do ich formy zewnętrznej, natomiast jest on niezależny od ich pozycji w inwentarzu. Archiwalia potrzebujące specjalnych warunków przechowywania (stare dokumenty, odciski pieczętny, mapy) można przenieść w inne miejsce, zaznaczając jednocześnie ich nowe miejsce przechowywania. Zalecono, aby każdą jednostkę ujętą w inwentarzu opatrzyć tytułem oraz sygnaturą.

Piąta część książki (§ 70–83) zawiera inne wytyczne odnoszące się do inwentarza i opisu archiwalnego. Dla wygody użytkownika zaleca się unikanie publikowania pojedynczych inwentarzy małych zespołów, a zamiast tego wydawanie łącznie większych inwentarzy kilku zespołów mających podobny charakter. Wykazy w inwentarzach powinny być uzupełniane indeksami, a ważniejsze części zespołu powinny posiadać odpowiednie, chronologicznie ułożone rejestry wskazujące na ich zawartość. Tworzenie dokładniejszych rejestrow zaleca się również dla ważniejszych listów czy dokumentów będących w posiadaniu danego archiwum. Zawsze należy uwzględniać oryginalną pisownię nazw własnych. Gdy dany zespół zawiera dokumenty zachowane jedynie w formie kopii, to w inwentarzach wystarczy samo zaznaczenie ich istnienia, natomiast rejestry powinny posiadać ich dokładniejsze opisy. Według zaleceń rejestry mają zawierać również indeksy osób i miejsc, a nawet odcisków pieczętnych. Autorzy podali też ogólne zasady tworzenia indeksów oraz przygotowywania przez archiwa wydawnictw źródłowych.

Ostatnia, szósta część podręcznika (§ 84–100) dotyczy umownego stosowania znaków i terminów w języku archiwalnym. Aby uniknąć nieporozumień, autorzy wskazują na potrzebę stosowania tej samej terminologii w różnych inwentarzach. Wskazują na niekonsekwencje między rejestrem, protokołem, woluminem, jednostką a wiązką akt. Wyjaśniają, czym są tabele, indeksy i repertoria. Gdy chodzi o czynności poszczególnych urzędów, należy rozróżnić rezolucje i protokoły. Szczegółowo omówiono rodzaje i podział dokumentów rachunkowych, zdefiniowano, co należy rozumieć przez pojęcie akt, oraz dokonano systematycznego podziału dokumentów i pieczęci. Podano również, jak należy zapisywać daty, daty krańcowe i tworzyć wykazy chronologiczne akt.

Tab. 1. Treść Podręcznika do porządkowania i opisu archiwów z 1898 r. z uwzględnieniem nadanego mu przez autorów podziału

Części	Paragrafy	Tytuł nadany przez autorów*	Najważniejsze zagadnienia
I	§ 1–14	Powstawanie i klasyfikacja archiwów [zespołów archiwalnych]	definicja zespołu archiwalnego; registratura jako żywy organizm; zespół jako organiczna całość; archiwa urzędów i jednostek prywatnych; archiwum a depozytorium; sukcesja akt; przynależność terytorialna archiwaliów; zasób archiwów prowincjonalnych i komunalnych; niepodzielność zespołów archiwalnych; ponowne łączenie podzielonych zespołów i tworzenie inwentarzy podzielonych zespołów, których nie da się ponownie połączyć; przenoszenie i przekazywanie archiwaliów
II	§ 15–36	Porządkowanie archiwaliów	systematyczny porządek archiwaliów; struktura zespołu jako odzwierciedlenie struktury urzędu, w którym powstał; pierwotny układ akt i możliwość odstąpienia od niego w konkretnych przypadkach; badania historyczne a porządkowanie archiwaliów; serie jako szkielet zespołu; archiwalia trwale złączone i ich rozdzielanie; zmiana porządku w ramach zespołu archiwalnego; luźne archiwalia i ich przyporządkowywanie; unikanie łączenia oryginałów i kopii tych samych dokumentów w jednej serii; zakaz niszczenia oryginałów w bardzo złym stanie zachowania bez sporządzenia autentycznych odpisów; brakowanie zbędnych kopii dokumentów; uzupełnianie braków w zespole poprzez nabycie znajdujących się w nim pierwotnie oryginałów lub w ostateczności zastąpienie ich kopiami

Tab. 1. Treść *Podręcznika...* (cd.)

Części	Paragrafy	Tytuł nadany przez autorów*	Najważniejsze zagadnienia
III	§ 37–49	Opisywanie archiwaliów	cel opisu i inwentarza; przy opisie archiwaliów należy w pierwszej kolejności ustalić powód ich wytworzenia; dokładniejszy powinien być opis najstarszych archiwaliów; unikanie w inwentarzach tabeli; opis serii i woluminów a opis pojedynczych archiwaliów; datowanie archiwaliów; obecność w seriach starszych archiwaliów w formie załączników; streszczenia zawartości woluminów; wymóg bardziej szczegółowego opisu oryginałów w porównaniu do opisu kopii; treść opisu każdej pozycji inwentarzowej; papier do opisu archiwaliów
IV	§ 50–69	Sporządzanie inwentarza	inwentarz jako odzwierciedlenie struktury zespołu; archiwa administracji publicznej i ich podział na chronologiczne serie; archiwalia autonomicznych urzędów i ich opis; przechodzenie praw i funkcji jednego urzędu na drugi wraz z archiwaliami; archiwalia komisji i urzędników danej instytucji należą do archiwum tej instytucji, chyba że wytworzyły one własne protokoły i uchwały; podział zespołu na sekcje według jednakowych kryteriów: ogólne i szczegółowe; stosowanie tych samych metod tworzenia głównych działów inwentarza tego samego rodzaju; archiwalia nie powinny tworzyć osobnych sekcji opartych na ich postaci zewnętrznej; geograficzny układ tytułów nabycia nieruchomości; alfabetyczny porządek akt dotyczących praw i zobowiązań finansowych; uwagi do głównych działów inwentarza; numerowanie pozycji w inwentarzu; zakaz uzupełniania inwentarza o współczesne kopie dokumentów, chyba że nie ma wątpliwości co do przynależności oryginałów w przeszłości do zespołu; indeks nazwisk; indeks geograficzny; archiwalia urzędów i prywatne; usuwanie archiwaliów nienależących do zespołu; sposób przechowywania archiwaliów a ich forma zewnętrzna; tytuł i sygnatura na każdej jednostce

Tab. 1. Treść Podręcznika... (cd.)

Części	Paragrafy	Tytuł nadany przez autorów*	Najważniejsze zagadnienia
V	§ 70–83	Dalsze wytyczne odnośnie do opisu	inwentarze małych i większych zespołów; indeksy w inwentarzach; dla ważniejszych części zespołu chronologiczne rejestry i ich treść; regest a inwentarz; kopie dokumentów należy wymieniać w inwentarzach, a dokładniej opisywać w regestach; indeksy w regestach; tworzenie indeksów; wydawnictwa źródłowe
VI	§ 84–100	O konwencjonalnym używaniu pewnych zwrotów i znaków	terminologia archiwalna; rejestr; protokół; wolumin; jednostka; wiązka akt; tabela; indeks; repertorium; rezolucja; protokół; rachunki; akta; dyplom; <i>vidimus</i> ; transsumpt; transfiks; datowanie dokumentu; daty krańcowe

* Tytuły zaczerpnąłem z wydania niemieckiego, które stanowi poprawioną przez autorów wersję holenderskiego oryginału.

Wydania

Pierwsze wydanie podręcznika ukazało się oczywiście w języku holenderskim. Tekst był zasadniczo gotowy już w lipcu 1897 r., jednak liczne korekty spowodowały opóźnienie w składzie i druku. Ostatecznie książka opuściła drukarnię w maju 1898 r. Podręcznik trafił do wszystkich członków stowarzyszenia, a do jego zakupu zobowiązano również wszystkich nowo wstępujących. Ponadto pozycję nabyły archiwa i biblioteki w kraju i za granicą. Nie wielki nakład 310 egzemplarzy szybko się wyczerpał i w 1910 r. wydawca dysponował jedynie 18 pozycjami. Johan Feith zmarł w 1913 r., a Samuel Muller i Robert Fruin zabrali się do przygotowania drugiego wydania wraz z poprawkami. Między autorami doszło jednak do poważnego konfliktu, w związku z czym niemożliwe było przeredagowanie choćby fragmentu tekstu. W tej sytuacji zarząd stowarzyszenia archiwistów zdecydował, że usunięte zostaną jedynie błędy drukarskie, natomiast sam tekst z 1898 r. został przedrukowany bez zmian. W takiej formie w 1920 r. ukazało się drugie wydanie. Jego nakład wyczerpał się w 1938 r.²⁸ Wprawdzie zaraz po drugiej wojnie światowej poja-

²⁸ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 257–8.

wiały się postulaty przygotowania trzeciego wydania podręcznika, jednak nie zostały nigdy zrealizowane²⁹.

W 1905 r. w Groningen ukazało się pierwsze tłumaczenie podręcznika na język obcy. Holenderscy autorzy zaproponowali Wilhelmowi Wiegandowi, aby przetłumaczył ich dzieło na język niemiecki. Wiegand nie podjął się jednak tego zadania i zaprosił do projektu Hansa Kaisera, który przyjął propozycję. Prace przy translacji odbywały się pod ścisłym nadzorem autorów z Holandii i zawierały ich poprawki oraz dodatkowe uwagi. Pierwsze tłumaczenie na język obcy pokazało, że przykłady z życia archiwów holenderskich nie zawsze pokrywają się z rzeczywistością w innym kraju. Pojawiła się pokusa, aby dostosować tłumaczenie do realiów panujących w Niemczech, z czego zrezygnowano, aby książka była bardziej wiarygodna. Autorzy musieli jednak poprawić cały paragraf 20, który był tak zawiły, że nie sposób było go w prosty sposób przełożyć³⁰. Wiegandowi, który był konsultantem Kaisera, zaproponowano napisanie przedmowy do niemieckiego wydania. Zwrócił on uwagę na trudności przy tłumaczeniu specjalistycznej terminologii (np. Dossier, Charter) oraz na fakt, że w niektórych punktach nie zgadza się z autorami podręcznika, jeśli chodzi o podane przez nich rozwiązania. Po zapoznaniu się z przygotowanym do druku tekstem Wiegand powiedział o nim jednak: „Po raz pierwszy [...] dokonano tutaj wszechstronnej próby uzasadnienia, rozbudowania i nadania znaczenia prawidłowemu systemowi klasyfikacji, porządkowania i opisu archiwum – zasadzie proveniencji”³¹. Mimo podkreślenia zasług archiwistów holenderskich tłumacz nie omieszkał jednak zauważyć w przypisie 16, dotyczącym zasady proveniencji, że w Berlinie wprowadzono ją już w 1881 r.³² Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że w drugim wydaniu podręcznika w języku holenderskim nie naniesiono żadnych poprawek, więc tłumaczenie na język niemiecki z 1905 r. było aktualniejsze niż wydanie holenderskie z 1920 r.³³

²⁹ O przygotowaniach komisji archiwistów holenderskich do wydania nowej, poprawionej edycji podręcznika jeszcze pod koniec lat 50. XX w. pisał: Biernat, *Zasada przynależności zespołowej*, 126.

³⁰ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 265.

³¹ Muller, Feith i Fruin, *Anleitung zum Ordnen*, V–VI; Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 265.

³² Muller, Feith i Fruin, *Anleitung zum Ordnen*, 30–1. Mowa tutaj o regulatywie autorstwa Maxa Lehmana, sygnowanym przez dyrektora Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie Heinricha von Sybela, które zostało opublikowane w całości w „Bestimmungen aus dem Geschäftsbereich”, 16–20.

³³ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 257.

Podręcznik w języku niemieckim wraz z naniesionymi przez jego autorów uzupełnieniami stał się podstawą do wydania tłumaczenia na język włoski. Autorzy tłumaczenia wyjaśnili, że zdecydowali się na przekład z języka niemieckiego nie tylko dlatego, że język holenderski sprawiał im trudność, lecz także ze względu na fakt, że wydanie niemieckie było poprawione przez samych autorów, uzupełnione o dodatkowe objaśnienia, a tym samym wydało im się bardziej aktualne³⁴.

Trzecim językiem, na który przełożono podręcznik, był francuski. Tekst trafił do druku w lipcu 1910 r. na krótko przed I Międzynarodowym Kongresem Archiwistów i Bibliotekarzy w Brukseli. Tłumaczenia książki z języka holenderskiego podjęli się: Joseph Cuvelier z Brukseli, który lekko zmodyfikował jej treść w oparciu o realia panujące w archiwach belgijskich, oraz Henri Stein z Paryża, który uczynił to samo w odniesieniu do archiwów francuskich. We wstępie do wydania prof. Henri Pirenne z Uniwersytetu w Gandawie wyraził radość, że francuska zasada poszanowania zespołu stała się fundamentem, na którym oparła się holenderska teoria³⁵.

W 1912 r. Dimitri Pop Ilev przetłumaczył podręcznik na język bułgarski³⁶, a w 1925 r. jego fragmenty w tłumaczeniu Ivana Goloubtsova na język rosyjski ukazywały się w czasopiśmie „Arhivnoe delo”³⁷.

Choć zasada proveniencji dotarła do Stanów Zjednoczonych wraz z holenderskimi migrantami, takimi jak archiwista Arnold van Laer, już pod koniec XIX w., a została rozpropagowana w USA w pierwszym dwudziestolecu XX w.³⁸, to jednak była ignorowana lub źle rozumiana. Jej szersze zastosowanie nastąpiło dopiero wraz z otwarciem Archiwum Narodowego w 1934 r.³⁹ Pracujący w tym archiwum Arthur H. Leavitt zdecydował się na przetłumaczenie podręcznika holenderskich archiwistów na język angielski. Choć sam nie znał holenderskiego, w marcu 1938 r. przełożył pierwszy rozdział książki z języka francuskiego, posiłkując się tłumaczeniem na niemiecki bądź oryginałem⁴⁰. Przygotowany fragment przesłał do konsultacji Arnoldowi van La-

³⁴ Muller, Feith i Fruin, *Ordinamento e Inventario*, III–IV.

³⁵ Muller, Feith i Fruin, *Manuel pour le classement*, V.

³⁶ Müller, Feit i Frjin, *R“kovodstvo za klasiranje*.

³⁷ Golubcov, „Arhivisty Gollandii”.

³⁸ Schellenberg, *The Management of Archives*, 43–4.

³⁹ Schellenberg, *Modern Archives*, 181.

⁴⁰ Tłumacząc kolejne rozdziały, korzystał już jednak z drugiego wydania w języku holenderskim. Baritt, „Coming to America”, 50–2; Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 267–8.

erowi, znanemu z licznych przekładów tekstów archiwalnych. Ten pogratiłował Leavittowi bardzo dobrej pracy, zwrócił jednak od razu uwagę na dwa problemy. Pierwszy z nich to problem z fachową terminologią, która często nie ma odpowiedników w języku angielskim. I drugi – przykłady podane w książce odnoszą się do rzeczywistości archiwalnej w Holandii, więc warto by było w przypisach podać przykłady z pracy archiwów w USA. Aby rozwiązać problem fachowego słownictwa, Stowarzyszenie Archiwistów Amerykańskich powołało komisję do spraw terminologii, która pomogła Leavittowi w dokończeniu tłumaczenia przy współpracy van Laera⁴¹. Podręcznik był gotowy we wrześniu 1939 r.⁴², ukazał się na początku 1940 r. i otrzymał pozytywne recenzje⁴³. Książka cieszyła się dużym zainteresowaniem i została wydana w języku angielskim jeszcze dwukrotnie (1968, 2003)⁴⁴.

Podręcznik doczekał się również tłumaczenia na język polski. Przekładu z języka francuskiego dokonał Ryszard Mienicki, który nadał mu tytuł *Podręcznik dla klasyfikowania i inwentaryzowania archiwów*. Tłumaczenie nie zostało jednak nigdy wydane i w formie rękopisu znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej UMK w Toruniu⁴⁵.

We wrześniu 1959 r. wydanie angielskie zostało przetłumaczone na język chiński. Było to pierwsze i jedyne tłumaczenie podręcznika na ten język⁴⁶. Książka ukazała się „do celów badawczych” staraniem Remnin University of China, aby zaprezentować czytelnikowi „jedno z arcydzieł krajów kapitalistycznych”⁴⁷.

Dnia 26 lutego 1960 r. dyrekcja Archiwum Narodowego Brazylii poprosiła Stowarzyszenie Archiwistów w Holandii o zgodę na tłumaczenie i druk podręcznika w języku portugalskim. Po uzyskaniu pozwolenia w czerwcu tego samego roku dyrektor archiwum zlecił przygotowanie tłumaczenia Manoelowi Adolpho Wanderleyowi, który już wcześniej przetłumaczył kilka specjalistycznych tekstów z dziedziny archiwistyki na język portugalski. Książkę oddano do druku w grudniu 1960 r. Ponieważ nakład szybko się wyczerpał, dyrekcja archiwum zleciła w październiku 1972 r. przygotowanie drugiego wydania

⁴¹ Baritt, „Coming to America”, 50–1.

⁴² Muller, Feith i Fruin, *Manual for the arrangement*, 6.

⁴³ Paese, „Manual for the Arrangement”, 116–7.

⁴⁴ Muller, Feith i Fruin, *Manual for the arrangement*, 3–4.

⁴⁵ Degen, „Myśl archiwalna Ryszarda Mienickiego”, 69.

⁴⁶ Horsman, Ketelaar i Thomassen, „New Respect”, 268; Ketelaar, „S. Muller”, 413.

⁴⁷ Muller, Feith i Fruin, *Dang' an de zhengli*, 1.

podręcznika. Po naniesieniu kilku poprawek językowych pozycję wznowiono w 1973 r.⁴⁸

W 1998 r. estońskie archiwa narodowe rozpoczęły wydawanie kwartalnika kulturalno-historycznego o nazwie „Tuna” („Przeszłość”). Ponieważ wydanie to zbiegło się z setną rocznicą wydania holenderskiego podręcznika, redakcja zdecydowała, że opublikuje go w całości w języku estońskim. Podręcznik podzielono na jedenaście fragmentów i już od pierwszego numeru publikowano go na łamach czasopisma. Ostatnia część ukazała się w 2001 r. Autorzy tłumaczenia uwzględnili w nim przypisy dodane do wydania francuskiego z 1910 r. i angielskiego z 1940 r.⁴⁹

W 1998 r., w setną rocznicę wydania podręcznika, ukazał się również reprint jego holenderskiego wydania z 1920 r. wraz z bardzo obszernym komentarzem⁵⁰.

Tab. 2. Wykaz wydań książkowych *Podręcznika do porządkowania i opisu archiwów* z 1898 r. W polu „język” w nawiasie podano kolejny numer wydania

Rok wyd.	Język wydania	Tytuł	Nazwisko tłumacza	Miejsce wydania	Str.
1898	holenderski (1)	<i>Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven</i>	–	Groningen	156
1905	niemiecki (1) (z holenderskiego)	<i>Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven</i>	H. Kaiser	Leipzig, Groningen	136
1908	włoski (1) (z niemieckiego)	<i>Ordinamento e Inventario degli Archivi</i>	G. Bonelli, G. Vittani	Torino	129
1910	francuski (1) (z holenderskiego)	<i>Manuel pour le classement et la description des archives</i>	J. Cuvelier, H. Stein	La Haye	158

⁴⁸ Muller, Feith i Fruin, *Manual de arranjo*, 7–10.

⁴⁹ Całość podręcznika opublikowano w kwartalniku „Tuna” pod tytułem: *Arhiivi-de korraldamise ja kirjeldamise ka`siraamat* w numerach: 1 (1998), 91–105; 1 (1999), 109–21; 2 (1999), 73–87; 3 (1999), 117–24; 4 (1999), 115–20; 1 (2000), 125–32; 3 (2000), 113–21; 4 (2000), 98–107; 1 (2001), 49–53; 2 (2001), 132–9; 3 (2001), 107–14.

⁵⁰ Horsman, Ketelaar i Thomassen, *Tekst en context*. Wspomina o nim również: Strykowski, „Zespoły a zbiory”, 49–58.

Tab. 2. Wykaz wydań... (cd.)

Rok wyd.	Język wydania	Tytuł	Nazwisko tłumacza	Miejsce wydania	Str.
1912	bułgarski (1) (z francuskiego)	<i>Rŭkovodstvo za klasirane i opisane na arkhivite [Ръководство за класиране и описание на архивите]</i>	D. P. Ilev	Sofia [София]	191
1920	holenderski (2)	<i>Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven</i>	–	Groningen	163
1940	angielski (1) (z holenderskiego i in.)	<i>Manual for the arrangement and description of archives</i>	A. H. Leavitt	New York	225
1959	chiński (1) (z angielskiego)	<i>Dang' an de zhengli yu bianmu shouce [档案的整理与编目手册]</i>	brak danych	Pekin [北京]	156
1960	portugalski (1) (z angielskiego i in.)	<i>Manual de arranjo e descrição de arquivos</i>	M. A. Wanderley	Rio de Janeiro	145
1968	angielski (2) (z holenderskiego i in.)	<i>Manual for the arrangement and description of archives</i>	A. H. Leavitt	New York	225
1973	portugalski (2) (z angielskiego i in.)	<i>Manual de arranjo e descrição de arquivos</i>	M. A. Wanderley	Rio de Janeiro	168
1974	włoski (2) (z niemieckiego)	<i>Ordinamento e Inventario degli Archivi</i>	G. Bonelli, G. Vittani	Milano	129
2003	angielski (3) (z holenderskiego i in.)	<i>Manual for the arrangement and description of archives</i>	A. H. Leavitt	Chicago	225

Zakończenie

Z perspektywy czasu można powiedzieć, że idea napisania podręcznika zawierającego praktyczne wskazówki dla archiwistów oraz nadającego ich pracy konkretnie określony kierunek spotkała się z pozytywnym przyjęciem, a w licznych przypadkach nawet z entuzjazmem. Świadczą o tym nie tylko jego przekłady na język obcy, ale i uznanie, z jakim zawarte w nim tezy spotka-

ły się na I Międzynarodowym Kongresie Archiwistów i Bibliotekarzy w Brukseli w 1910 r.⁵¹

Za największą wadę koncepcyjną podręcznika krytycy uznali jego odniesienie jedynie do urzędów państwowych. Całkowicie pomija on archiwa prywatne i rodzinne, a zebranej przez nie dokumentacji odmawia nawet miana archiwaliów. Dokumenty przekazane do archiwum przez osoby prywatne zaleca trzymać w bibliotece (§ 65–66).

Największą trudnością w jego recepcji poza ojczyzną autorów okazały się różnice w zwyczajach i praktykach panujących w archiwach poszczególnych krajów. Dlatego już w pierwszym tłumaczeniu na język obcy (niemiecki) zaznaczono, że jest ono dostosowane do warunków panujących w archiwach niemieckich. Podobnie uczyniono w innych tłumaczeniach. Sporym wyzwaniem dla tłumaczy była również specjalistyczna terminologia. W poszczególnych przypadkach niemożliwe okazało się znalezienie właściwych odpowiedników dla konkretnych terminów⁵².

Mimo to holenderski *Podręcznik do porządkowania i opisu archiwów* z 1898 r. nawet po 123 latach od ukazania się jego pierwszego wydania nadal wzbudza zainteresowanie i stanowi punkt odniesienia dla wielu archiwistów. O jego wartości świadczyć może wydanie go po raz trzeci w języku angielskim jeszcze w 2003 r.⁵³

■ Bibliografia

- „Arhiivide korraldamise ja kirjeldamise käsiraamat”. *Tuna*, 1 (1998): 91–105; 1 (1999): 109–21; 2 (1999): 73–87; 3 (1999): 117–24; 4 (1999): 115–20; 1 (2000): 125–32; 3 (2000): 113–21; 4 (2000): 98–107; 1 (2001): 49–53; 2 (2001): 132–9; 3 (2001): 107–14.
- Bailleu, Paul. „Internationaler Kongress der Archivare und Bibliothekare in Brüssel”. *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts und Alterthumsvereine* 11/12 (1910): 573–8.
- Baritt, Marjorie R. „Coming to America: Dutch «Archivistiek» and American Archival Practice”. *Archival Issues* 18, No. 1 (1993): 43–54.
- „Bestimmungen aus dem Geschäftsbereich der Preußischen Archivverwaltung”. *Mitteilungen der Preußischen Archivverwaltung* 10 (1908): 16–20.

⁵¹ Bailleu, „Internationaler Kongress der Archivare”, 574–5.

⁵² Wimmer, *Archivkörper: eine Geschichte*, 102.

⁵³ Muller, Feith i Fruin, *Manual for the arrangement*.

- Biernat, Czesław. „Zasada przynależności zespołowej w ujęciu archiwistów holenderskich”. *Archeion* 37 (1962): 121–7.
- Brenneke, Adolf. *Archivkunde: ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*. Wydawnictwo Wolfgang Leesch. Leipzig: Koehler & Amelang, 1953.
- Brichford, Maynard. „The origins of European modern archival theory”. *The Midwestern Archivist* 7, No. 2 (1982): 87–101.
- „De vierde jaarvergadering gehouden te Amsterdam op 26 Juni 1895, in de «Salle des congrès» op de Wereld-Tentoonstelling te Amsterdam”. *Nederlandsch Archievenblad* 2 (1895/1896): 23–7.
- Degen, Robert. „Myśl archiwalna Ryszarda Mienickiego”. W *Ryszard Mienicki (1886–1956). Archiwista i historyk*, zredagowali Waldemar Chorażyczewski i Robert Degen, 67–88. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009.
- Golubcov, Ivan Aleksandrovič. „Arhivisty Gollanndii o privedenii v porjadok i opisanii arhivov”. *Arhivnoe delo* 2 (1925): 17–40; 3/4 (1925): 82–102.
- Gratama, Seerp. „Eenige regelen voor ordening en inventarisatie der archieven van kleinere steden en waterschappen”. *Nederlandsch Archievenblad* 3 (1892): 36–41.
- Hansen, Georg. „Ein neuer Leitfaden für die Ordnung und Repertorisierung der Archive”. *Archivalische Zeitschrift* 8 (neue Folge) (1899): 284–91.
- Horsman, Peter, Eric Ketelaar, i Theo Thomassen. „New Respect for the Old Order: The Context of the Dutch Manual”. *The American Archivist* 66, No. 2 (2003): 249–70.
- Horsman, Peter, Eric Ketelaar, i Theo Thomassen. *Tekst en context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898*. Hilversum: Verloren, 1998.
- „In Memoriam. Jhr. Mr. Th. H. F. Van Riemsdijk”. *Nederlandsch Archievenblad* 2 (1922/1923): 84–7.
- Ketelaar, Eric. „Archival Theory and the Dutch Manual”. *Archivaria* 41 (1996): 31–40.
- Ketelaar, Eric. „S. Muller, J.A. Feith, and R. Fruin”. W *Encyclopedia of Archival Writers 1515–2015*, zredagowali Luciana Duranti i Patricia C. Franks, 411–3. Lanham; Boulder; New York; London: Rowman & Littlefield Publishers 2019.
- Keussen, Hermann. „Die Vereinigung von Archivaren in den Niederlanden”. *Archivalische Zeitschrift* 6 (neue Folge) (1896): 299–308.
- Klumpenhouwer, Richard. „Dutch archivists and the development of modern archives”. *Canadian Journal on Netherlandic Studies/Revue canadienne d'études néerlandaises* 7 (1986): 17–23.
- Mienicki, Ryszard. „Podręcznik archiwistyki: Przekład pracy: S. Muller, J.A. Feith, R. Fruin”, b.d. Rkp. 950 II. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Oddział Zbiorów Specjalnych.
- Muller, Samuel. *Catalogus van het archief van het kapitel van St. Pieter's*. Gravenhage: Van Weelden en Mengelen, 1886.
- Muller, Samuel. „Het hoofdbeginsel voor de ordening van archieven”. *Nederlandsch Archievenblad* 1 (1893): 9–21.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven*. Przetłumaczył Hans Kaiser. Leipzig: Otto Harrasowitz; Groningen: Erven B. van der Kamp, 1905.

- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Dang' an de zhengli yu bianmu shouce*. Beijing, 1959.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*. Groningen: Erven B. van der Kamp, 1898.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Manual de arranjo e descrição de arquivos*. Przetłumaczył Manoel A. Wanderley. Rio de Janeiro: Arquivo Nacional, 1973.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Manual for the arrangement and description of archives*. Przetłumaczył Arthur H. Leavitt. New York: The H. W. Wilson Co., 1940.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Manual for the arrangement and description of archives*. Przetłumaczył Arthur H. Leavitt. Chicago: Society of American Archivists, 2003.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Manuel pour le classement et la description des archives*. Przetłumaczył Joseph Cuvelier i Henri Stein. La Haye: A. de Jager, 1910.
- Muller, Samuel, Johan A. Feith, i Robert Fruin. *Ordinamento e Inventario degli Archivi*. Tłumaczyli Giuseppe Bonelli i Giovanni Vittani. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1908.
- Müller, Samuel, Johan Feit, i Robert Frjin. *R“kovodstvo za klasirane i opisane na arhive*. Przetłumaczył Dimitri Pop Iliev. Sofia: Nadezda, 1912.
- Nesmith, Tom. „Principle of provenance”. W *Encyclopedia of Archival Science*, zredagowali Luciana Duranti i Patricia C. Franks, 284–88. Lanham; Boulder; New York; London: Rowman & Littlefield Publishers 2015.
- Paese, Theodore C. „Manual for the Arrangement and Description of Archives Drawn up by direction of the Netherlands Association of Archivists by S. Muller, J.A. Feith, R. Fruin, Arthur H. Leavitt”. *The American Archivist* 3, No. 2 (1940): 116–7.
- „Riemsdijk (Jhr. Mr. Theodorus Helenus Franciscus)”. W *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. Opracowali Frans J. van den Branden i Johannes G. Frederiks, 648–49. Amsterdam: Veen, 1888–1891.
- Schellenberg, Theodore R. *The Management of Archives*. Washington: National Archives and Records Administration, 1988.
- Schellenberg, Theodore R. *Modern Archives. Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press, 1956.
- Strykowski, Krzysztof. „Zespoły a zbiory. Kształtowanie zasobu i jego opracowanie w archiwach”. W *Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały*, zredagowała Ewa Rosowska, 49–58. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017.
- Trace, Ciaran B. „Archival arrangement”. W *Encyclopedia of Archival Science*, zredagowali Luciana Duranti i Patricia C. Franks, 21–4. Lanham; Boulder; New York; London: Rowman & Littlefield Publishers 2015.
- Wimmer, Mario. *Archivkörper: eine Geschichte historischer Einbildungskraft*. Konstanz: Konstanz University Press, 2012.